

انجمن علمی فقه‌پژای تطبیقی ایران

فصلنامه حقوق برای بین الملل

Volume 2, Issue 3, 2024

Judicial Supervision in Law of Iran, France, Italy, and International Criminal Court

Safoura Mahdavinejad Arashlou¹, Mohammad Reza Rahmat^{*2}, Seyed Mehdi Mansouri³

1. Department of Criminal Law and Criminology, Maybod Branch, Islamic Azad University, Maybod, Iran.

2. Department of Law, University of Maybod, Maybod, Iran. (Corresponding Author). (Corresponding Author)

3. Department of Jurisprudence and Law, Maybod Branch, Islamic Azad University, Maybod, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Type of Article:

Original Research

Pages: 75-85

Corresponding Author's Info

ORCID: 0000-0003-4434-6954

TELL: +989124244752

Email: rahmat@meybod.ac.ir

Article history:

Received: 14 Apr 2024

Revised: 02 Jun 2024

Accepted: 10 Aug 2024

Published online: 22 Sep 2024

Keywords:

Pre-Trial Judicial Oversight;
Fair Trial; International
Criminal Court (ICC); Iranian
Criminal Procedure; Privacy
Infringement; Preventive
Detention; Pre-Trial Chamber.

ABSTRACT

Pre-trial judicial oversight at the initiation stage of prosecution is a fundamental pillar for ensuring fair trial standards and safeguarding the rights of the accused in criminal proceedings. The structure of criminal procedure in any legal system is typically categorized into two models: limited and unlimited—depending on whether an independent supervisory body exists. In the limited model, sensitive decisions such as pre-trial detention or violations of privacy require prior authorization from an impartial judicial authority. In contrast, the unlimited model allows prosecutorial or investigative authorities (such as prosecutors or investigating judges) to act independently. The procedural framework of the International Criminal Court (ICC), designed through collective input from diverse legal systems, adopts the limited model and assigns a supervisory role to the Pre-Trial Chamber. By contrast, Iran's criminal justice system, lacking such oversight, operates under an unlimited model. This article offers a comparative analysis of these two systems, emphasizing the necessity of establishing an independent judicial oversight mechanism at the investigative stage, and presents practical proposals for integrating such a structure into Iran's legal framework.

This is an open access article under the CC BY license.

© 2024 The Authors.

How to Cite This Article: Mahdavinejad Arashlou, S; Rahmat, MR & Mansouri, S. M (2024). "Judicial Supervision in Law of Iran, France, Italy, and International Criminal Court". *Journal of International Criminal Law*, 2(3): 75-85.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین عرصه‌های تقابل میان حقوق بنیادین افراد و اقتضانات نظم عمومی در هر نظام حقوقی، آیین دادرسی کیفری است. این تقابل، به ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی، به اوج خود می‌رسد، جایی که تصمیماتی همچون بازداشت موقت یا تفتیش منازل می‌تواند به‌طور مستقیم آزادی‌های اساسی و حریم خصوصی اشخاص را تحت تأثیر قرار دهد. در چنین شرایطی، حضور یک نهاد قضایی مستقل، برای نظارت بر تصمیمات مقامات تحقیق (اعم از دادستان یا بازپرس) نه تنها شرط لازم برای تضمین دادرسی منصفانه است، بلکه از مهم‌ترین راهکارهای جلوگیری از سوءاستفاده از اختیارات کیفری نیز به‌شمار می‌رود. نظارت قضایی پیشینی، از جمله تحولات نوین آیین دادرسی کیفری است. این نظارت عبارت است از اتخاذ نظارت از سوی قضات دادگاه یا قضات متخصص مستقل و خارج از نهاد دادرسی بر اقدامات و تصمیمات نهاد دادرسی از جمله بازپرس و به خصوص ناظر بر اقدامات محدود کننده حقوق و آزادی‌های افراد در مرحله پیش دادرسی کیفری است. نظام‌های دادرسی کیفری در سطح جهانی، در این زمینه به دو الگوی کلی تقسیم می‌شوند: الگوی محدود، که مستلزم نظارت قضایی پیشینی بر تصمیمات حساس است، و الگوی نامحدود، که در آن مقام تحقیق بدون نظارت مستقیم اقدام می‌کند. الگوی دیوان کیفری بین‌المللی، با تکیه بر شعبه مقدماتی به‌عنوان نهاد ناظر، نمونه‌ای پیشرفته از الگوی محدود به‌شمار می‌رود (اشبث، ۱۳۹۶: ۱۶۴). در مقابل، نظام دادرسی کیفری ایران، که از نهاد بازپرسی برخوردار است، فاقد چنین نظارتی است. نظارت قضایی پیشینی در در سیستم دادرسی کیفری بسیاری از کشورها مانند ایتالیا و فرانسه به رسمیت شناخته شده است؛ اما در قانون ایران نظارت قضایی پیشینی تنها به‌صورت موردی در برخی مواد قانون آیین دادرسی کیفری ایران مورد توجه قرار گرفته است، بی‌آنکه به درستی به همه تصمیمات متقابل با حقوق و آزادی‌های افراد در مرحله پیش دادرسی تعمیم داده شود. با توجه به عملکرد الگوی محدود

جهت تضمین حقوق متهمین در مرحله ابتدایی رسیدگی، امروزه تمایل جهانی به جایگزینی الگوهای محدود به جای الگوهای نامحدود است. این تمایل را به خوبی می‌توان در دادرسی کیفری جدید کشورهای چون آلمان ایتالیا^۱ و فرانسه به‌عنوان نظام‌های حقوق نوشته و کشورهای از جمله انگلیس و آمریکا به‌عنوان نظام حقوقی نانوشته و دیوان کیفری بین‌المللی به‌عنوان نظام حقوقی بینابینی دید. هدف این مقاله، تحلیل تطبیقی دو الگوی فوق و بررسی کارکرد نظارت قضایی پیشینی است تا از رهگذر آن، ضرورت طراحی نهادی مشابه شعبه مقدماتی برای نظارت بر تصمیمات دادستان و بازپرس در مرحله تحقیقات مقدماتی در ایران تبیین شود. درخصوص نظارت قضایی پژوهش‌های متعددی انجام شده است: ماجد جبان، سیددرید موسوی مجاب و محمود صابر در مقاله‌ای به بررسی جایگاه نظارت قضایی پیشینی بر امر تعقیب و تحقیق در دادرسی کیفری ایران، آلمان و ایتالیا پرداخته‌اند (جبان، موسوی مجاب و صابر، ۱۴۰۳: ۱۱۶ - ۱۴۸) عبدالرضا دهبید منصوری، منصور عطاشنه و احمد رضانی در مقاله‌ای، نظارت قضایی بر تعقیب و تحقیق در نظام دادرسی کیفری ایران را بررسی کرده‌اند (دهبید منصوری، عطاشنه و رضانی، ۱۴۰۰: ۳۷۹ - ۳۹۷) همچنین ایمان یوسفی و سعید یوسفی، در مقاله‌ای، نظارت قضایی بر فرایند تأیید اتهامات؛ مدل‌های دادرسی ایرانی و دیوان کیفری بین‌المللی را مورد بررسی قرار داده‌اند (یوسفی و یوسفی، ۱۴۰۱: ۳۰۱ - ۳۱۸) تمایز و نوآوری مقاله حاضر نسبت به پژوهش‌های انجام شده این است که در این مقاله، نظارت قضایی پیشینی در حقوق ایران، فرانسه، ایتالیا و دیوان کیفری بین‌المللی بررسی شود. به‌منظور بررسی موضوع اشاره، ابتدا نظارت قضایی و انواع آن و در ادامه نظارت قضایی پیشینی در فرانسه، ایتالیا و ساختار دیوان کیفری بین‌المللی بررسی شده است.

حریم خصوصی و نیز آزادی افراد را به عهده دارد. ایتالیا نیز در سال ۱۹۸۸ بازپرس را حذف و وظایف فوق را به قاضی بی طرفی به نام قاضی تحقیقات ابتدایی واگذار کرد.

^۱ - آلمان در سال ۱۹۷۴ بازپرس را از نظام دادرسی کیفری خود حذف کرد و هم اکنون دادستان هر دو مرحله تعقیب و تحقیق را در اختیار دارد. قاضی ناظر بی طرفی به نام Ermittlungsrichter وظیفه نظارت و صدور مجوز اقدامات ناقض

۲- نظارت قضایی پیشینی و انواع آن

در این قسمت به بررسی نظارت قضایی پیشینی و انواع آن پرداخته می‌شود.

۱-۱- نظارت قضایی

از منظر واژه‌شناسی، نظارت به معنای نگاه کردن از بالا به پایین و سنجش صحت رفتار است. در متون فقهی و قرآنی نیز، مفهوم نظارت به حضور مستمر مراقب برای جلوگیری از انحراف اشاره دارد، مانند آیه شریفه *إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ* (سوره طارق، آیه ۴). نظارت در واقع برای پیشگیری از فساد حکومت و حاکم و تهدید مظاهر طغیانگر قدرت است که البته در جوامع و شرایط مختلف چگونگی آن متفاوت است (کریمی و آل علی، ۱۳۹۷: ۱۴۵-۱۲۵).

در اصطلاح، نظارت قضایی به سازوکاری اطلاق می‌شود که به موجب آن، تصمیمات یا اقدامات یک نهاد اجرایی یا شبه قضایی، تحت ارزیابی و کنترل نهاد قضایی مستقل قرار می‌گیرد. نظارت قضایی به‌طور کلی به فرایندی اطلاق می‌شود که در آن یک مرجع قضایی (قاضی، دادگاه، یا مقام مستقل قضایی دیگر) به بررسی صحت و مشروعیت اقدامات، تصمیمات یا سیاست‌های اتخاذ شده توسط مقامات اجرایی و قضایی در روند ابتدایی دادرسی کیفری می‌پردازد. هدف اصلی نظارت قضایی، حفظ حقوق متهمان، پیشگیری از سوءاستفاده از قدرت، و اطمینان از رعایت اصول دادرسی منصفانه است. هدف اصلی این نظارت، تضمین رعایت اصول حاکم بر دادرسی عادلانه و جلوگیری از نقض حقوق افراد در فرآیند کیفری است. نظارت قضایی ممکن است به‌صورت پیشینی، هم‌زمان یا پسینی اعمال شود و در ساختارهای مختلف، به اشکال درون‌نهادی یا برون‌نهادی تقسیم گردد (جبان و همکاران، ۱۴۰۳: ۴۳-۲۷).

۱-۲- انواع نظارت قضایی پیشینی

نظارت قضایی از لحاظ ساختار، هدف و زمان، در قالب‌های متنوعی در نظام‌های حقوقی مطرح شده است که به اقتضا مقاله به اختصار طبقه‌بندی گونه‌های آن به شرح زیر است:

۱-۲-۱- از حیث زمان اجرا

نظام قضایی پیشینی:^۱ نوع نظارت شامل اقدامات نظارتی است که قبل از اجرای تصمیمات اجرایی مهم، مانند صدور دستور بازداشت، تفتیش، یا شنود، توسط مقام قضایی بی‌طرف انجام می‌شود. نظارت پیشینی نقش پیشگیرانه و بازدارنده دارد و مانع از اتخاذ تصمیمات نادرست یا دلبخواهی توسط مقامات تحقیق می‌شود.

نظارت قضایی پسینی:^۲ این مدل، نظارت پس از اتخاذ تصمیمات مهم انجام می‌شود. به عبارت دیگر، پس از انجام اقدامات اجرایی، مقام قضایی از نظر قانونی می‌تواند نسبت به بررسی صحت و مشروعیت آن‌ها اقدام کند. این نوع نظارت بیشتر به بررسی اعتراضات و شکایات متهمان از اقدامات مقامات اجرایی می‌پردازد. نظارتی است که پس از وقوع تصمیم یا اقدام اعمال می‌شود، مانند شکایت از بازداشت غیرقانونی و...^۳

۱-۲-۲- از حیث نهاد ناظر

نظارت درون‌نهادی:^۴ نظارت توسط همان نهاد صورت می‌گیرد، مثل نظارت دادستان کل بر دادستان‌های محلی.

نظارت برون‌نهادی:^۵ توسط نهادی مستقل که در فرآیند تحقیق یا تعقیب مداخله‌ای نداشته انجام می‌شود. مانند قاضی آزادی‌ها در فرانسه.

۱-۲-۳- از حیث میزان مداخله

نظارت استطلاعی:^۶ نهاد ناظر فقط از تصمیم آگاه می‌شود اما اختیار مداخله ندارد.

¹ - Pre-trial Judicial Oversight

² - Post-facto Judicial Review

^۳ - در خصوص این نوع نظارت می‌توان به قرارهای نظارت قضایی موضوع ماده ۲۴۷ قانون آیین دادرسی کیفری اشاره نمود.

⁴ - Internal Judicial Oversight

⁵ - External Oversight

⁶ - Informational Review

اختیار داشته باشند. براساس اصل برائت، تا قبل از اثبات گناهکاری و صدور حکم قطعی محکومیت، نمی‌توان آزادی هیچ شهروندی را سلب یا محدود نمود. تا زمانی که پرونده در دادسرا و در مرحله تحقیقات مقدماتی قرار دارد، امکان مجازات متهم وجود ندارد. زیرا هنوز گناهکاری او به اثبات نرسیده است. از سوی دیگر اگر متهم تحت نظارت نباشد، هر لحظه ممکن است از دسترس مراجع قضایی خارج شود و موجبات تضییع حقوق جامعه یا شاکای خصوصی را فراهم آورد. قرار نظارت قضایی در ماده ۲۴۷ قانون آیین دادرسی کیفری پیشبینی شده است. مقامات قضایی دادسرا مانند بازپرس و دادیار یا قاضی دادگاه می‌توانند در کنار صدور قرار تأمین کیفری، قرار نظارت قضایی را نیز متناسب با جرم ارتكابی برای مدت معین صادر کنند. نظریه شماره ۷/۹۶/۱۴۴۱ مورخ ۲۷/۰۶/۱۳۹۶ اداره کل حقوقی قوه قضاییه درباره تبیین نظارت دادستان بر تحقیقات مقدماتی و عدم توقف آنها براساس ماده ۷۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: این نظریه تاکید می‌کند که قسمت اخیر ماده ۷۴ قانون آیین دادرسی کیفری بر استمرار و تعطیلناپذیری تحقیقات مقدماتی توسط مقام تحقیق و ممانعت از مداخله مقام تعقیب در جلوگیری از اجرای این اصل استوار است (آقای جنت مکان، ۱۳۷۸: ۲۶۳-۲۴۵). با توجه به مواد مختلف این قانون، نظارت دادستان بر تحقیقات مقدماتی شامل حضور وی در حین اجرای این تحقیقات و نظارت بر نحوه انجام آنها می‌باشد. این نظارت می‌تواند از سوی بازپرس یا دیگر مقامات قضایی جانشین بازپرس باشد و همچنین ممکن است ضابطان دادگستری به دستور مقامات قضایی مربوطه به انجام تحقیقات مبادرت ورزند. در واقع، قرارهای نظارت قضایی برای تکمیل قرارهای تأمین صادر می‌شود و تضمین بیشتری را برای در دسترس بودن متهم فراهم می‌آورد. چه قرار تأمین کیفری و چه قرار نظارت قضایی، باید به‌طور مستدل صادر شود و مقام قضایی صادرکننده قرار باید در متن قرار توضیح دهد که به چه علت آن را صادر کرده است. برای مثال اگر می‌خواهد متهم را ممنوع‌الخروج کند، باید ذکر کند که چرا این قرار را صادر کرده است. اگر در پرونده‌های برای شما قرار نظارت قضایی صادر

– **نظارت استصوابی:**^۱ نهاد ناظر اختیار تأیید یا رد تصمیم را دارد. اغلب در نظارت پیشینی بر بازداشت و تفتیش کاربرد دارد. نظارت‌های دیگری از حیث حمایت و... وجود دارد که خارج از بحث مقاله است.

اما نظارت پیشینی که مد نظر رساله است به‌عنوان رکن عدالت کیفری محسوب شده و در میان همه انواع فوق، نظارت قضایی پیشینی بهترین ظرفیت را برای تضمین دادرسی منصفانه دارد. به ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی که در آن هنوز اصل برائت برقرار است و هرگونه اقدام قهری می‌تواند صدمات جبران ناپذیری وارد کند، چنین نظارتی نه‌تنها یک ضرورت حقوقی، بلکه یک الزام اخلاقی و فقهی محسوب می‌شود.

نظارت پیشینی، به ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی، ابزاری بازدارنده برای جلوگیری از نقض حقوق متهمان است. در این مرحله، مقامات تحقیق ممکن است برای جمع‌آوری ادله، به اقداماتی متوسل شوند که با حقوق بنیادین افراد در تعارض باشد. از این رو یک مرجع قضایی بی طرف و کاملاً مستقل از دادسرا که بدون دخالت در فرایند تحقیق، تصمیم نهایی را درباره مشروعیت اقدامات قهری اتخاذ کند، از ارکان اساسی ساختارهای دادرسی پیشرفته و عادلانه محسوب می‌شود. چنین نظارتی، مانع تمرکز قدرت در دست مقام تحقیق و تضمینی برای تحقق اصل بی‌طرفی در فرایند کیفری خواهد بود.

۲- نظارت قضایی پیشینی در حقوق ایران

قانونگذار جهت حفظ حقوق و آزادی‌های متهم در مراحل تحقیقات مقدماتی و رسیدگی، راهکار جدیدی را با عنوان قرار نظارت قضایی پیش‌بینی کرده است. قرار نظارت نیز مانند قرارهای تأمین کیفری، آزادی‌های متهم را محدود می‌کند. ولی محدودیت ناشی از صدور قرار نظارت قضایی در مقایسه با قرارهای تأمین کیفری خفیف‌تر است. قرارهای نظارت قضایی یکی از قرارهای مقدماتی و یا تصمیماتی هستند که مراجع قضایی در پرونده‌های کیفری می‌گیرند تا در عین حال که آزادی متهم را سلب نمی‌کنند، بتوانند به وسیله آن وی را در

¹ - Authoritative Review

ساختار کیفری ایران، برخلاف آنچه در نظام‌های مدرن دادرسی پذیرفته شده، فاقد نهاد مستقلی است که بر اقدامات ناقض حریم خصوصی و آزادی متهم نظارت کند. در غیاب چنین نهادی، تصمیمات قهری که به شدت بر حقوق متهم اثر می‌گذارند، توسط همان مقامی اتخاذ می‌شود که مأموریت اصلی او تعقیب و اثبات اتهام است. این مسئله، اصل بی‌طرفی را که یکی از ارکان دادرسی منصفانه است، به شدت مخدوش می‌سازد (میرعباسی و میرعباسی، ۱۴۰۱: ۶۵).

تجربه نظام‌های حقوقی مانند فرانسه و ایتالیا نشان می‌دهد که انتقال صلاحیت صدور قرارهای حساس از مقام تحقیق به قاضی مستقل، منجر به ارتقاء استانداردهای دادرسی و تقویت اعتماد عمومی به عدالت کیفری شده است. دادرسی ایران اما، فقدان چنین تمهیدی، ضمن کاهش امکان جبران آسیب‌های ناشی از اقدامات نادرست، ممکن است زمینه‌ساز نقض گسترده حقوق متهمان شود؛ به‌ویژه در مواردی که دسترسی سریع به وکیل محدود است یا نظارت عمومی بر عملکرد دادرسی وجود ندارد.

از سوی دیگر، ترکیب نقش‌های چندگانه در مقام تحقیق هم تحقیق کننده، هم ارزیاب دلایل، و هم تصمیم‌گیرنده منجر به شکل‌گیری ذهنیت سوگیرانه در فرآیند رسیدگی می‌شود و در دادرسی ایران که بر پایه عدالت و نظام اسلامی استوار است نقص بزرگی به حساب می‌آید و شائبه بی‌طرفی مقامات رسیدگی دادرسی مطرح می‌گردد. این ذهنیت، در مراحل بعدی - حتی در صورت ارسال پرونده به دادگاه - بر کیفیت دفاع و قضاوت تأثیرگذار است.

۳- نظارت قضایی پیشینی در فرانسه و ایتالیا

نظارت قضایی^۲ متشکل از نظارت پیشینی (قبل از اتخاذ تصمیم نسبت به حقوق اساسی) در دیوان کیفری بین‌المللی،

شده باشد، می‌توانید ظرف ۱۰ روز از تاریخ ابلاغ این قرار به آن اعتراض کنید. بازپرس یا دادیار صادرکننده قرار مکلف است در صورت وصول اعتراض، پرونده را برای رسیدگی به اعتراض، به دادگاهی که صلاحیت رسیدگی به اصل جرم را دارد، ارسال کند (یوسفی و یوسفی، ۱۴۰۰: ۴۳۴-۴۱۱).

قانون آیین دادرسی کیفری ایران درخصوص حفظ حقوق شهروندی و حقوق متهمین، مقررات متعددی دارد به‌طور مثال ماده ۷ قانون، حفظ حقوق افراد را در تمام مراحل دادرسی الزامی دانسته است ولی برای تحقق این مهم، به تحولات قانون آیین دادرسی مدرن دیگر نظام‌ها استفاده ننموده است (یوسفی و یوسفی، ۱۴۰۱: ۳۱۸-۲۹۷).

نظام دادرسی کیفری ایران از نظر ساختاری، در زمره نظام‌های دارای بازپرس، است. به موجب این ساختار، مرحله تعقیب به دادستان و مرحله تحقیق به بازپرس واگذار شده است. با این حال، تقسیم وظایف یاد شده در عمل، مانع از تمرکز اختیارات در دست مقامات دادرسی نشده و نوعی دوگانگی در تصمیم‌گیری به ویژه در اقدامات محدودکننده حقوق متهم، مشاهده می‌شود. هر دو مقام دادستان و بازپرس از اختیارات مستقل برای صدور قرارهای بازداشت موقت، تفتیش منازل و ضبط داده‌ها و... برخوردارند و ملزم به اخذ تأیید از مرجع قضایی بالاتر یا مستقل نیستند.^۱

در آیین دادرسی کیفری ایران، بازپرس به‌عنوان رئیس مرحله تحقیق (ماده ۹۲) اختیار تام در صدور قرارهای محدودکننده حقوق متهم را داراست. درعین حال، دادستان نیز به‌عنوان مقام ناظر بر تحقیقات، عملاً در تمامی تصمیمات مداخله می‌کند و در مواردی چون جلب به دادرسی و ارسال پرونده به دادگاه، صلاحیت انحصاری دارد.

^۱- ممکن است با مطالعه ماده ۲۴۰ قانون آیین دادرسی کیفری به این نتیجه رسید که باتوجه به آنکه قرار بازداشت موقتی که توسط بازپرس صادر می‌گردد نیازمند تأیید دادستان است پس الگوی ایرانی، الگوی محدود به حساب می‌آید در صورتی که چنین نیست اولاً در الگوی محدود مقام متصدی تحقیق اختیار صدور قرار بازداشت را ندارد و ثانیاً اخذ نظر دادستان که خود نیز می‌تواند تحقیق نماید از باب سلسله مراتب دادرسی است و مقام مستقل خارج از دادرسی و تعقیب و تحقیق نظر نداده است.

^۲- در زبان حقوق تطبیقی، این مفهوم با اصطلاحاتی چون *judicial control*، *judicial review*، *oversight* شناخته می‌شود و می‌تواند در سطوح مختلف ماهوی، شکلی و هدف‌های مختلف حفاظت از آزادی، تضمین مشروعیت، پاسخگویی نهادی اعمال گردد.

موقت و برخی اقدامات ناقص آزادی فردی را دارد. ویژگی‌های این نهاد عبارت‌اند از:

- مستقل از دادسرا و بازپرس
- رسیدگی ترافیعی بین بازپرس و متهم و وکیل او متقاضی بازداشت
- اعمال اصل تناسب، ضرورت، و استثنایی بودن بازداشت موقت
- صلاحیت مشترک با بازپرس در صدور سایر قرارهای تأمین مانند قرار نظارت قضایی.
- این ساختار باعث شده فرآیند بازداشت، مشروعیت مضاعف یابد و تعادل میان نیاز به کنترل مجرم و حفظ آزادی متهم رعایت شود (Crye, 2019: 23).
- نظام کیفری ایتالیا تا سال‌ها شبیه به ایران از مدل دادسرا و بازپرس استفاده می‌کرد اما با هدف انطباق با مفاد کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، در اصلاحات دهه ۹۰ میلادی، بازپرس حذف شد و به جای آن قاضی بی‌طرفی به‌نام قاضی تحقیقات مقدماتی جایگزین گردید ویژگی‌های این ساختار:
- مقام تحقیق بدون دخالت در مقام قضاوت، صرفاً درخواست اقدامات قهری را مطرح می‌کند.
- قاضی تحقیقات مقدماتی هیچ‌گونه نقشی در تعقیب یا تحقیق ندارد و صرفاً بر مشروعیت اقدامات نظارت می‌کند.
- بدون تأیید این قاضی، بازداشت یا تفتیش فاقد اعتبار قانونی است و قابل استناد در دادگاه نیست.
- این قاضی همچنین مرجع رسیدگی به اعتراض متهم علیه اقدامات دادستان یا پلیس نیز هست.

توسط شعبه مقدماتی انجام می‌شود. این نهاد به‌عنوان مرجع بی‌طرف بر تصمیمات حساس مثل بازداشت، تفتیش، نقض حریم خصوصی و... نظارت دارد اما در ایران نظارت قضایی عموماً پس از اجرای دستورات و اقدامات صورت می‌گیرد و مقاماتی چون بازپرس و دادستان خودشان مسؤول اجرای تصمیمات می‌باشند. این الگو باعث می‌شود که شائبه نامناسب بودن برخی از تصمیمات وجود داشته باشد.^۱ نظارت قضایی پیشینی زمانی رخ می‌دهد که مقام قضایی مستقل از مقامات دادسرا قبل از اتخاذ تصمیمات مهمی مانند بازداشت، تفتیش، یا اعمال سایر اقدامات محدودکننده، آن تصمیمات را بررسی و تأیید می‌کند (Ashworth, 2020: 68-115). در این حالت، یک قاضی بی‌طرف و مستقل نظارت بر اقدامات اجرایی به‌منظور اطمینان از رعایت حقوق فردی و قانونی متهم انجام می‌دهد. این نوع نظارت را به فیلتر پیشین اتخاذ تصمیمات می‌توان تشبیه کرد چنانچه نظارت پیشینی دارای الگوی مناسب و برخوردار از استقلال و بی‌طرفی باشد، دارای جنبه پیشگیرانه، بازدارنده از تصمیمات نامناسب، مانعی در مسیر تعرض به حقوق و آزادی‌های افراد و تقویت‌کننده رویکرد به حداقل رساندن آسیب یا آسیب‌های ممکن الوقوع است (جبان و همکاران، ۱۴۰۳: ۴۳-۲۷). از منظر غایی، نظارت قضایی به ویژه در دادرسی کیفری، برای جلوگیری از استبداد حقوقی احتمالی، کنترل قدرت، و حفظ حرمت و کرامت انسان در فرآیند قضایی ضروری است.

در نظام دادرسی فرانسه، بازپرس به‌عنوان مقام تحقیق، اختیارات گسترده‌ای در کشف جرم و گردآوری دلایل دارد اما برای جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت و تضمین بی‌طرفی، قانون‌گذار در اصلاحات سال ۲۰۰۰ نهاد مستقلی تحت عنوان قاضی آزادی‌ها و بازداشت را تأسیس کرد (Eikel, 2018: 45-164). این قاضی، صلاحیت انحصاری در صدور قرار بازداشت

سپرده‌اند. که مسئولیت حفظ حقوق و آزادی‌های افراد و نظارت پیشینی بر تصمیمات دادسرا را بر عهده دارند در غیر این صورت ادله حاصل شده قابلیت استناد نخواهد داشت. به طور کلی در ایتالیا چهار مقام در مرحله پیش دادرسی نقش دارند؛ دادستان، پلیس، قاضی تحقیقات اولیه و قاضی تحقیقات مقدماتی اگرچه دادستان در رأس ساختار تعقیب باقی ماند، اما برای حفظ حقوق و آزادی‌های افراد و تساوی بین اطراف دعوی، آزادی عمل او کاهش یافته است

^۱- مدل‌های نظارت قضایی پیشینی، در کشورهای مختلف تشکیل شده است به طور مثال در ایتالیا مهم‌ترین اصلاحات صورت گرفته در قانون جدید این کشور، حذف بازپرس و ایجاد «قاضی تحقیقات ابتدایی» است. انگیزه طراحان الگوی جدید، نزدیک کردن دادرسی کیفری ایتالیا با موازین مندرج در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر است. طراحان الگوی جدید، تصمیم‌گیری راجع به مهم‌ترین حقوق فرد را به مستقل‌ترین و بی‌طرف‌ترین نهاد ممکن، یعنی قضاوت تحقیقات ابتدایی

حقوقی، اعتماد بر خودکفایی و کفایت نهاد تحقیق را ترجیح می‌دهد در این الگو، بازرسی منازل، صدور قرار بازداشت موقت، ضبط مکاتبات و داده‌ها، بدون نیاز به تأیید مقام دیگری انجام می‌شود.

در نظام دادرسی ایران، با وجود تقسیم مرحله تحقیقات مقدماتی میان دادستان و بازپرس، هیچ‌گونه نظارت مؤثر قضایی پیشینی از سوی نهادی مستقل وجود ندارد. به همین دلیل، ساختار فعلی نظام کیفری ایران نیز در زمره الگوهای نامحدود قرار می‌گیرد. چنین ساختاری، به‌ویژه در صورت عدم رعایت بی‌طرفی و استقلال مقام تحقیق، می‌تواند منجر به تضییع حقوق متهمان گردد (ذاکر حسین، ۱۳۹۹: ۱۴۵).

تحولات دادرسی کیفری در فرانسه، ایتالیا (به‌عنوان نظام‌های حقوق نوشته) و دیوان کیفری بین‌المللی، هر یک تلاشی برای پاسخ به چالش اصلی دادرسی‌های مدرن بوده‌اند. چگونه می‌توان میان ضرورت کشف حقیقت و تعقیب مجرمان، با حفظ کرامت انسانی و تضمین حقوق متهم، توازن ایجاد کرد؟ هر سه نظام از طریق طراحی نهاد نظارت قضایی پیشینی تلاش کرده‌اند این توازن را ممکن سازند، ولی با رویکردها و ابزارهای متفاوت که مختصر بررسی می‌گردد (مهربانی و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۴۶-۳۲۱).

ویژگی اساسی الگوی دیوان کیفری بین‌المللی که آن را از سایر الگوهای ملی متمایز می‌کند وجود شعبه مقدماتی است در واقع بازی متقابل بین دادستان و شعبه مقدماتی در مرحله تحقیقات مقدماتی، ویژگی منحص به فرد دیوان است (اردبیلی و عبدی، ۱۳۹۹: ۱۷۲-۱۵۱). اساسنامه رم در طراحی ساختار دیوان، با بهره‌گیری از تجارب تطبیقی و اصول حقوق بشر، نهادی را پیش‌بینی کرده است که این شعبه مرکب از چند قاضی بی‌طرف است که بر تمام اقدامات مهم دادستان جهت شروع به تحقیق، نقض حریم خصوصی و بازداشت افراد (متهمین) نظارت دارند.

در مرحله تحقیقات مقدماتی اینکه کدام نهاد درخصوص مهمترین حقوق افراد صلاحیت تصمیم‌گیری دارد بسیار مهم است، آیا می‌توان موضوع را به مدعی العموم یا رئیس مرحله

بنابراین، این ساختار با تفکیک کامل نقش‌ها، می‌تواند بی‌طرفی قضایی را تضمین می‌کند جلوه‌ای روشن از نظارت قضایی پیشینی است (Niaziatabay, et al, 2014: 125-165).

۴- نظارت قضایی در دیوان کیفری بین‌المللی

نظام‌های دادرسی کیفری، در این زمینه به دو الگوی کلی تقسیم می‌شوند: الگوی محدود، که مستلزم نظارت قضایی پیشینی بر تصمیمات حساس است، و الگوی نامحدود، که در آن مقام تحقیق بدون نظارت مستقیم اقدام و اتخاذ تصمیم می‌نماید (مهر و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۲۰-۳۹۹).

در الگوی محدود یا دادرسی با مانع، مقامی که تحقیقات مقدماتی را انجام می‌دهد، اعم از دادستان یا بازپرس، صلاحیت اتخاذ تصمیم درخصوص اقدامات ناقض حقوق اساسی افراد را ندارد. این صلاحیت منحصراً در اختیار نهادی قضایی مستقل است که خارج از روند تعقیب و تحقیق فعالیت می‌کند و وظیفه‌اش صرفاً ارزیابی تقاضاهای مربوط به اقدامات قهری است. قاضی آزادی‌ها و بازداشت در فرانسه و قاضی تحقیقات مقدماتی در ایتالیا، نمونه‌های بارز این الگو هستند. این نهادها، تصمیم‌گیری درباره بازداشت، تفتیش، شنود مکالمات و موارد مشابه را منوط به احراز ضرورت تناسب آن‌ها با اصول دادرسی منصفانه می‌دانند. نظام‌های کامن‌لا (مانند انگلستان یا ایالات متحده) نیز جز الگوی محدود به حساب می‌آیند و در رسیدگی آنها نظارت قضایی بر بازداشت و تفتیش از طریق اخذ حکم قضایی انجام می‌شود که چون سیستم حقوق نانوخته با حقوق ایران متفاوت بوده مطرح نمی‌گردد (Mollah, 2018: 90-125).

از مهم‌ترین مزایای این الگو، تضمین اصل بی‌طرفی، تقویت کنترل قضایی بر قدرت کیفری دولت، و کاهش احتمال نقض حریم خصوصی و آزادی‌های فردی است.

در الگوی نامحدود یا دادرسی بدون مانع مقام تحقیق اعم از بازپرس یا دادستان خود صلاحیت اتخاذ تصمیمات مهم، در مرحله تحقیقات مقدماتی را دارد. این الگو، معمولاً در نظام‌هایی با ساختار تمرکزگرا مشاهده می‌شود؛ جایی که فلسفه

افراد شود. در مقابل، نظام‌های که در آن‌ها نظارت پیشینی به عنوان فیلتر قانونی و اخلاقی عمل می‌کند، توانسته‌اند از طریق نهادهای مستقلی چون قاضی آزادی‌ها و بازداشت «فرانسه» قاضی تحقیقات مقدماتی ایتالیا و «شعبه مقدماتی» دیوان بین‌المللی «سازوکارهایی برای تضمین اصل بی‌طرفی و جلوگیری از تصمیمات عجولانه یا مغرضانه فراهم آورند. این نهادها نه تنها وظیفه نظارت بر تصمیمات محدودکننده آزادی را بر عهده دارند، بلکه از طریق رد یا تعویق تصمیمات ناپخته، روند دادرسی را عقلانی و حقوق‌مدار می‌سازند. از یافته‌های مهم این پژوهش آن است که الگوی دادرسی دیوان کیفری بین‌المللی - با حضور یک نهاد مستقل در مرحله تحقیقات مقدماتی - الگویی متوازن، منعطف و در عین حال منطبق با اصول حقوق بشر و حقوق اسلامی است. این الگو می‌تواند مبنایی عملی و قابل اقتباس برای اصلاح ساختار کیفری ایران باشد، بدون آنکه تعارضی با مبانی اسلامی یا اصول بومی دادرسی ایجاد کند. فلسفه وجودی شعبه مقدماتی در دیوان، نه تضعیف دادستان، بلکه تقویت عدالت و شفاف‌سازی فرآیند تعقیب و تحقیق است. نظارت قضایی در آیین دادرسی کیفری مدرن، موجب چرخش وزنه تعادل به سمت حقوق فردی است، این نهادهای ساختاری، که به شکل فردی، همانند قاضی آزادی‌ها و بازداشت در آیین دادرسی کیفری فرانسه و یا همانند قاضی تحقیقات ابتدایی در ایتالیا و یا هیأت‌های مطرح و قضات بخش در حقوق ایالت متحده آمریکا و شعب مقدماتی در دیوان کیفری بین‌المللی، بر کار بازپرس یا دادستان نظارت داشته و با بررسی دلایل کشف شده و تحقیقات انجام گرفته، راجع به مهمترین حقوق افراد، از جمله حق آزادی و نقض حقوق خصوصی تصمیم‌گیری می‌نماید. برای تحقق اهداف فوق پیشنهاداتی ارائه می‌گردد:

نظارت چه مرجعی خواهند بود و نسبتشان با سازمان قضایی فعلی چیست. این تغییرات ساختاری ممکن است با مقاومت نهادهای موجود مواجه شود؛ به ویژه دادستانی که بخشی از اختیارات خود را از دست خواهد داد و ممکن است در برابر واگذاری قدرت تصمیم‌گیری نهایی به یک مرجع دیگر ایستادگی کند. تجربه نشان داده که هرگونه تغییر و تقلیل اختیارات یا ایجاد نظارت بر آن در نظام‌هایی که نقش پررنگی برای دادستان‌ها قائل‌اند، با مخالفت‌هایی از درون دستگاه قضایی مواجه می‌شود. علاوه بر ساختار حقوقی، فضای سیاسی و فرهنگی نیز بر امکان تحقق اصلاحات مؤثر است. دستگاه عدالت کیفری در ایران جزئی از قوه

تحقیقات مقدماتی به‌عنوان مقامی که خود در انجام تحقیقات و جمع‌آوری دلایل مرتبط با جرم، دخالت داشته، واگذار نمود و توقع اجرای عدالت و بی‌طرفی داشت؟

صلاحیت‌های اصلی شعبه مقدماتی عبارت‌اند از:

- بررسی ضرورت اقدامات ناقض حریم خصوصی ضبط مکاتبات، شنود، تفتیش و...
- تأیید یا رد تقاضای دادستان برای صدور قرار جلب یا بازداشت.
- برگزاری جلسه بررسی اتهام پیش از محاکمه و...

در این الگو، دادستان در مرحله نقض حق آزادی و نقض حریم خصوصی فاقد صلاحیت انفرادی برای تصمیم است و صرفاً درخواست‌کننده است.^۱ قضات مستقل شعبه مقدماتی بدون حضور در تحقیقات، با بررسی دلایل، درباره مشروعیت اقدامات تصمیم می‌گیرند. به این ترتیب، مدل دیوان نه تنها نظارت مؤثر قضایی را تأمین می‌کند، بلکه با صراحت اصل تفکیک وظایف و بی‌طرفی آن را به اجرا درمی‌آورد.

نتیجه‌گیری

مطالعه تطبیقی ساختار دادرسی کیفری ایران با الگوی دادرسی دیوان کیفری بین‌المللی و نیز نظام‌های حقوقی فرانسه و ایتالیا نشان می‌دهد که نبود نظارت قضایی پیشینی در مرحله تحقیقات مقدماتی، یکی از کاستی‌های بنیادین نظام کیفری ایران است. ساختار کنونی که در آن دادستان و بازپرس، هر دو اختیار اتخاذ تصمیمات حساس، مانند بازداشت و تفتیش را دارند، بدون آنکه مرجع مستقلی صحت و ضرورت این تصمیمات را بررسی کند، ممکن است منجر به تمرکز قدرت در دست نهاد تعقیب و افزایش احتمال نقض حقوق بنیادین

^۱- مواد ۲۱ تا ۵۶ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی.

^۲- نگارنده آگاه است که که اجرای پیشنهاد تأسیس نهاد نظارتی مستقل تا چه حد در چارچوب فعلی قوه قضاییه ایران عملی است ساختار کنونی دادرسی کیفری ایران نقش بازپرس را به عنوان قاضی تحقیق و دادستان را به عنوان ناظر بر بازپرس تعریف کرده است. ایجاد یک لایه نظارتی جدید (مثلاً شعبه مقدماتی دادرسی) مستلزم تغییرات قابل توجه در قانون آیین دادرسی کیفری و حتی قوانین دیگر است که سمت و حدود اختیارات مقامات قضایی را تعیین می‌کنند. به عنوان نمونه، باید مشخص شود که قضات ناظر جدید چگونه منصوب می‌شوند، تحت

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین اعتبار مالی سامان یافته است.

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی

- اردبیلی، محمدعلی و عبدی، حسین (۱۳۹۹). «بررسی تطبیقی نظارت قضایی در مرحله تحقیقات مقدماتی در دادرسی کیفری ایران و دیوان کیفری بین‌المللی». *مجله پژوهش‌کننده حقوق*، ۸(۱۵): ۱۵۱-۱۷۲.

- اشبث، ویلیام (۱۳۹۶). *دیوان کیفری بین‌المللی*. ترجمه حمید الهوئی نظری و سید باقر میر عباسی، چاپ دوم، تهران: انتشارات جنگل/جاودانه.

- آقای جنت مکان، حسین (۱۳۷۸). «نظارت قضایی بر تشخیص دادستان دیوان کیفری بین‌المللی». *مجله حقوقی بین‌المللی*، ۲۵(۳۹): ۲۴۵-۲۶۳.

- جبان، ماجد؛ صابر، محمود و موسوی مجاب، سید درید (۱۴۰۳). «جایگاه نظارت قضایی پیشینی بر امر تعقیب و تحقیق در دادرسی کیفری ایران-آلمان و ایتالیا». *فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، ۲۸(۱): ۲۷-۴۳.

- ذاکر حسین، محمد هادی (۱۳۹۹). *آیین پیش دادرسی دیوان کیفری بین‌المللی*. چاپ دوم، تهران: انتشارات نشر دانش.

- کریمی، محمود و آل علی، مهناز (۱۳۹۷). «شیوه‌های کارآمد نظارت اجتماعی در نهج البلاغه». *دو فصل نامه علمی پژوهشی اسلام و علوم اجتماعی*، ۱۰(۱۹): ۱۲۵-۱۴۵.

- منصوری دهبید، عبدالرضا؛ عطاشنه، منصور و رضانی، احمد (۱۴۰۰). «نظارت قضایی بر تعقیب و تحقیق در نظام دادرسی کیفری ایران». *مجله تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل*، ۵۱(۳): ۳۷۹ - ۳۹۷.

۱- تأسیس نهاد نظارت قضایی مستقل در مرحله تحقیقات مقدماتی تحت عنوان شعبه مقدماتی دادسرا یا قاضی ناظر بر تعقیب با صلاحیت تصمیم‌گیری نهایی درباره مواردی نظیر بازداشت، تفتیش، شنود، و سایر اقدامات محدودکننده حقوق اساسی.

۲- اصلاح قانون آیین دادرسی کیفری و پیش‌بینی لزوم اخذ مجوز از نهاد ناظر پیش از صدور قرارهای محدودکننده آزادی یا حریم خصوصی توسط دادستان یا بازپرس.

۳- تقویت اصل تناسب در تعقیب کیفری از طریق اعطای اختیار صلاح‌دیدگی به نهاد ناظر، در جهت تعدیل قدرت دادستان بازپرس و جلوگیری از خودکامگی‌های احتمالی و ...

در صورت تصویب این پیشنهادها، امید است ساختار دادرسی ایران از الگوی فعلی نامحدود و بدون ناظر به یک نظام نیمه محدود با نظارت قضایی پیشینی مؤثر تغییر خواهد یافت؛ تغییری که می‌تواند تضمین‌کننده حقوق متهمان، بلکه عامل ارتقاء کیفیت دادرسی و کاهش خطاهای قضایی احتمالی و خودکامگی شود.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانت‌داری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردید.

تعارض منافع: تدوین این مقاله، فاقد هرگونه تعارض منافی بوده است.

سهم نویسندگان: نگارش مقاله به صورت مشترک توسط نویسندگان انجام گرفته است.

تشکر و قدردانی: از تمام کسانی که ما را در تهیه این مقاله یاری رسانده‌اند، سپاسگزاریم.

نهادهای داخلی، با بدبینی مواجه شود. حتی در صورت تصویب قوانین جدید مطابق پیشنهادها، اجرای مؤثر نظارت پیشینی با دشواری‌های عملیاتی همراه است.

قضایه‌ای است که استقلال نسبی دارد اما بالاخره تحت مدیریت و سیاست‌های کلان کشور عمل می‌کند. اجرای نظارت قضایی پیشینی مؤثر، مستلزم اراده سیاسی در سطوح بالای حاکمیت و حمایت قانون‌گذار (مجلس) است. ممکن است این اصلاح به دلیل تلقی آن به عنوان الگوبرداری صرف از غرب یا تضعیف

- مهرا، نسرين؛ رضایی، غلام و هدیه، آزاد (۱۳۹۸). «مؤلفه‌های تأثیری‌گذار سیاست کیفری و تمایل به قراردادهای بازداشت موقت یا نظارت قضایی در فقه‌اسلامی»، *ایران و انگلستان*. فصل‌نامه حقوق اسلامی، ۲۰(۲):۳۹۹-۴۲۰.
- مهربانی، ساجده؛ طهماسبی، جواد و جوانمرد، بهروز (۱۴۰۲). «بررسی تطبیقی آثار نظارت قضایی در حقوق ایران و فرانسه». *مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی*، ۱۵(۳۰):۳۲۱-۳۴۶.
- میرعباسی، سید باقر و میرعباسی، سید مرتضی (۱۴۰۱). *بایسته‌های دیوان کیفری بین‌المللی در تئوری و عمل*. چاپ دوم، تهران: انتشارات خرسندی.
- یوسفی، ایمان و یوسفی، سعید (۱۴۰۰). «مدل بدون مانع تحقیقات مقدماتی در ایران بررسی تطبیقی با نظارت قضایی شعبه پیش دادرسی دیوان کیفری بین‌المللی». *فصل‌نامه تحقیقات حقوقی*، ۲۵(۱۰۰):۴۱۱-۴۴۴.
- یوسفی، ایمان و یوسفی، سعید (۱۴۰۱). *نظارت قضایی بر فرآیند تأیید اتهامات (مدل‌های دادرسی ایرانی و دیوان کیفری بین‌المللی)*. نشریه پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۹(۱۰):۲۹۷-۳۱۸.

ب. منابع انگلیسی

- Ashworth, A (2020). *The criminal process*. New York: Oxford university press.
- Cryer, R (2019). *International criminal law and procedure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eikel, M. (2018). "Criminal court: the search and seizure right to privacy". *Yale Journal of international law*, 5(26):45-164.
- Mollah, M. A. H (2018). *Judicial Oversight of Bureaucracy (Global Encyclopedia of Public Administration-Public Policy and Governance)*. Springer: Publishers Cham.
- Niaziatabay, F; Pahlevani Fard, E & Hassni, A (2014). "Examining defense rights of the accused at the stage of preliminary investigation in Iran laws (with a human rights approach)". *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2(25):125-1165.